

POSZTINDUSZTRIÁLIS, POSZTHUMÁN

Alabán Péter: Egykor volt gyárváros...

Társadalmi változások Ózdon és környékén a rendszerváltástól napjainkig
(Kronosz Kiadó, Pécs, 2020. 344 oldal)

Politika- és társadalomtörténeti, néprajzi és kulturális antropológiai, demográfiai és szociológiai kutatások összegzése az a kötet, amely Alabán Péter középiskolai tanár, jelenleg iskolaigazgató, történész és szociológus az egri Eszterházy Károly Egyetemen megvédett doktori (PhD) értekezésének továbbfejlesztett változatát tartalmazza. Az utóbbi harminc év – a rendszerváltástól napjainkig megfigyelhető – társadalmi változásait vizsgálja meg a szerző, miközben egyaránt felhasználja a számszerűsíthető és statisztikai forrásokat, valamint azokat a terepen gyűjtött adatait, személyes tapasztalatainak eredményeit, amelyek segítségével a mindennapok világa, az életmód és életvitel változásai is megragadhatók és leírhatók.

A könyv a szocializmusból a tőkés piacgazdaságba való átmenetet vizsgálja, s annak alapvetően a társadalmi következményeivel foglalkozik. Alaptézise szerint: „reindusztrializáció helyett – az »iparosodás« ellentétéként új fogalomként bevezetve – a de(z)indusztrializáció ment végbe az államszocialista rendszer bukását követő posztindusztrializációban” (27.). A nehézipar összeomlása után a térségben nem történt meg a struktúraváltás, a kohászat helyett nem jöttek létre innovatív beruházások, hogy munkát és megélhetést nyújtsanak az itt élő embe-

reknek, így nem következett be társadalmi megújulás sem. Ennek a folyamatnak a következményei: a kultúra, az oktatás, az életmód leépülése jelzi – egyszersmind teremti – a helyi társadalom válságát; mindezeknek a jelenségeknek az összességét fejezheti ki a dezindusztrializáció fogalma.

Kivételes lehetőséget adott a könyv elkészítéséhez az a helyismeret, amivel a szerző rendelkezik: így volt képes felismerni a lokális kapcsolati háló jelentőségét. Visszaemlékezők sokasága bizonyítja, hogy a sokszor monoton, nehéz fizikai munkát végző, a napi rutin szorításában élő munkások örömmel és meglepődéssel tekintenek vissza a rendszerváltás előtti életükre, mert az akkori nehézségeiket ellensúlyozta a jó munkaközösség (129.). Ezt akkor is hangsúlyozni kell, ha a szerző számol a múltat megszépítő mai perspektíva csalóka hatásával, mert az egykori „szolidaritás talán jelen korszakból visszatekintve sokkal erősebbnek tűnhet annak korabeli valós kohéziójánál” (216.). Ezzel szemben a szociológiai kutatások mai tapasztalata „az egzisztenciálisan lesüllyedt, gyenge társadalmi kapcsolathálóval rendelkező és kiszolgáltatott” népesség (164.). Az egyéni életutak is mutatják napjaink létbizonytalanságát és a hétköznapi kiszolgáltatottságot. „A vezetőség elfelejti, hogy mi munkások emberek vagyunk, nem robotok” – idéz egy 2008-ban Pécsen készült interjúból a szerző, s ez a mondat bizonyára sok ózdi ember szájából is elhangozhatott volna az eltelt harminc esztendőben...

Alabán Péter széles összefüggésben vizsgálja az Ózd környéki társadalmi folyamatokat. Egyrészt a nemzetközi tranzitológia eredményeit felhasználva a volt szocialista tömb hasonló jelenségeit mutatja be (a Krakko mellett Nowa Huta-i Lenin Acélipari Művek, Litvániában az Ignalia Atomerőműhöz kapcsolódó Visaginas iparváros, a tatárföldi Naberezsnyje Cselni Kamaz-autógyára) – ezek a települések sem találták meg helyüket a mai világban. Másrészt azonban az összehasonlító vizsgálatok arra figyelmeztetnek, hogy az egykori „nyugati tömb”-ben is szükséges számolni a hagyományos nehézipar válságával: nem kellett politikai rendszerváltás ahhoz, hogy a Ruhr-vidéken közel 1 millió embert bocsássanak el a bányászati ágazatból 1980–2002 között, s a Milánó környéki Sesto San Giovanni acélgyárában is 1996-ban történt az utolsó csapolás – abban az évben, amikor Ózdon megkezdték a kohók bontását.

Tény, hogy Ózdot a kohászat tette várossá. Az államszocialista gazdaságirányítás bukása után viszont az állam kivonult a gazdaságból. Aligha nehéz belátni, hogy az olyan revitalizáló programok, amelyek a korábbi iparosításhoz hasonló áttörést hozhatnak a város életében, csakis jelentős állami támogatással valósulhatnak meg.

Ózdon a nehéziparral, a munkalehetőségekkel együtt nemcsak a biztos megélhetés, a szociális biztonság szűnt meg, de a színvonalas kulturális és sportélet is. „A munka világa által teremtett, meghatározott és közvetített szocializációs értékek” (198.) is lassan elenyésznek és feledésbe merülnek. Alabán Péter monográ-

fiája bizonyíték arra, hogy nem létezik érdek nélküli történetírás; amikor a jelen távlatából számba veszi az elmúlt évtizedek társadalmi változásait, a saját értékpreferenciáit is világosan láthatóvá teszi, mert fontos a számára, hogy amíg a gyár működött, a „helyi társadalomban számolhatunk egy munkacentrikus értékrend meglétével” (130.). Ugyanilyen feltétlen érték a mindennapoknak a kiszámítható menete, amit a műszakváltást jelző gyári duda hangjával („fújás”) illusztrál a szerző: sokan igazították hozzá a napi tevékenységüket.

Érdeemes a könyv végéről, az Összegzés egy részletét idézni: „A helyi társadalom korábban olyan differenciált közösségként volt értelmezhető, amelyben az alábbi elemek és értékek együttesen képeztek meghatározó erőt: mindenekelőtt maga a munka és a munka szerepének társadalmi hatása. Ez a tényező alapjaiban determinálta, meghatározta az egyéni és közösségi társadalmi pozíciókat. A második alapvető tényező ehhez kapcsolódóan a speciális ismeretek és a munkavégzés sokoldalúsága, a munka összetett és sokféle tapasztalata, amelyek jövedelmük mellett befolyásolták az egyén helyét a gyárban. A harmadik az az erőteljes személyes kapcsolat és kötődés a munkával és a gyárral, amely a mindennapi életben is intenzív személyes kapcsolati hálókat jelentett a munkahelyen és a magánéletben egyaránt. Negyedik tényezőként a szociális biztonság személyes észlelése és a viszonylagos jólét érzése nevezhető. (...) Végül, de nem utolsósorban, ötödik ilyen tényezőként kiemelendő a gyár szerepe a helyi társadalmi folyamatokban” (267–268.). Az eddigi szakirodalom megállapításaival összhangban – főként Valuch Tibor kutatásait lehet kiemelni – a fentiekben látja Alabán is az ózdi gyár – nem túlzás kimondani: civilizációs – szerepét.

A vizsgálati keretek és a fogalmi háló megteremtése után a szerző három terjedelmes fejezetben – részben eltérő módszertant követve – vizsgálja meg a rendszerváltás utáni helyi társadalmi változásokat, a szociofotók és dokumentumfilmek történeti forrásként való felhasználhatóságának lehetőségét, végül – esettanulmányok formájában – az Ózd környéki kisebb települések mai helyzetét. Ezek közül az első a demográfiai változások sorában kiemeli a lakosság folyamatos előregedését és a roma népesség számának növekedését. A munkanélküliségi helyzetre vonatkozó adatok is a vázolt demográfiai folyamatokkal összefüggésben nyújtanak adalékokat. A statisztikák jelzik a munkanélküliség masszív meglétét az ózdi kistérségben: a munkanélküliségi ráta 1993-ban volt a legmagasabb, amikor 30% fölé emelkedett. Megvizsgálva az életkor és az iskolai végzettség összefüggéseit a munkanélküliséggel: kezdetben „a 20–34 év közöttiek (45,2%), illetve a szakmunkások körében (37,4%) volt a legnagyobb a regisztrált munkanélküliek aránya, amely arány mára sokkal inkább a kevésbé iskolázott és szakképzetlen csoportok irányába mozdult el.” (93.) Más megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy „a korábban legalább szakmunkás-bizonyítványt szerzők túlsúlyát átvették a csupán általános iskolát végzettek” (99.). Ebből adódik az az ellentmondás, hogy a

társaságban sok a betöltetlen álláshely, folyamatos a munkaerő-kereslet a speciális ismereteket igénylő munkakörökben, azaz ezzel egyidejűleg a nem megfelelő képzettségből származó munkaerőhiány is jelentkezik (105.).

A szerző megvizsgálja az oktatás, benne saját iskolájának a helyzetét, mely több mint 130 éves fennállása folyamán integrációs közeget biztosított a fiatalság számára, mára azonban a szakképzés vonatkozásában is dezintegrációról lehet beszélni. A tanulók körében meghatározó a romló családi háttér, mely erőteljes összefüggésben áll az iskolai teljesítménnyel is. Félő, hogy „az iskola tanulói összetétele leképezheti a jövőben Ózd város társadalm szerkezetét” (111.).

A következő nagy fejezet azt vizsgálja, hogy hogyan jelenik meg a rendszerváltás témája a városban élő vagy ide visszatérő fényképészek (Mizerák István, ifj. Dobosy László, Benkő Imre) szociofotóin vagy Almási Tamás ózdi dokumentumfilmjeiben (az 1987-ben forgatott *Szorításban* címűtől az 1997-ben elkészült *Tehetetlenül-ig*), illetve a Gulyás testvérek Domaházáról szóló filmszociológiáiban (a munkát az 1980-as évek elején kezdték el, s a harmadik film leforgatásával az 1990-es években is folytatták), de Alabán Péter más művészek alkotásait is bevonja vizsgálatai körébe. Újszerű a vizuális dokumentumok történeti forrásként való felhasználása, bár a vizsgálat több kutatómódszertani problémát is fölvet: a „nyers valóság” tűnik fel a képeken, képkockákon, vagy már egy „átesztétizált”, „megrendezett” világot látunk? A legjellemzőbb élethelyzeteket örökítik-e meg ezek a képek, vagy éppen a *valóságról* kezdjük el azt gondolni, ami a képeken fennmaradt? „Magáért beszél” a látvány, vagy szükséges a szakember magyarázata a képeken ábrázoltak megértéséhez? Az egész kötet érdeme, hogy gazdag képanyaggal dolgozik, a statisztikai és elbeszélő (például életút-interjúk) források mellett a vizuális információk feldolgozására is törekszik, s ezek közül 44-et a szövegbe ékelve közöl.

A monográfia utolsó nagy fejezete az Ózd környéki kisebb településeket vizsgálja esettanulmányok formájában: az egykori bányászkolóniák (Farkaslyuk, Tólápa), a 2001-ben városi rangot elért Borsodnádasd, illetve Domaháza és Kissikátor helyzetét. Ezek a települések is osztoznak az egész régió sorsában: demográfiai válság, szociális leépülés, gettósodás figyelhető meg szinte mindenhol. Egyedüli kivételnek a friss adatok alapján Kissikátor mutatkozik, kérdéses azonban, hogy az alig 300 fős falu – folyamatosan csökkenő lélekszámmal – képes lesz-e népességmegtartó ereje növelésére.

Az elmúlt néhány évtizedről az idősebbek még, a fiatalabbak már rendelkeznek tapasztalattal, de szüleik és nagyszüleik elbeszéléséből a rendszerváltás után született generációknak is lehet olyan családi történetük az eseményekről, ami személyes élményeken alapul. Természetesen a történész sem vonhatja ki magát a személyes elfogultságai alól, s a témaválasztás is bizonyára tudatos döntés eredménye. Ki kell emelni, hogy a kötet – mással nem helyettesíthető alapkutatásos-

kat végezve – megjeleníti: hogyan élték át, tapasztalták meg az emberek a fejük fölött lezajló változásokat. Bemutatja a könyv az egykor szebb napokat megélt „kolóniákon” a pusztuló lakásállományt, a mára szinte semmivé vált gyári létesítményeket, az ipari örökségvédelem aktuális teendőit. Fölhívja a figyelmet arra, hogy a gyár bezárása nem azonos a cégfelszámolással, és ennél nagyobb – napjainkra marad – feladat az élő, élhető környezet helyreállítása, rekultivációja. Mert a kötet az itt élő emberekről szól, arról a társadalomról, melynek meghatározó része volt az egykori munkásság (ami szinte már nevében sincs jelen, mert „munkavállalókról” beszélnek helyette). A munkásság: „az együtt majálisozó, a természetet járó, szabadidejében olvasóköroket látogató, szabadtéri pavilonokban élő cigányzenére mulató, futballmérkőzésekre együtt járó, formálisan és informálisan is közösséget alkotó, szakmáját, munkáját és szakértelmét gyermekeire, utódaira, a következő generációkra átörökíteni képes társadalmi csoport.” (34.) A nehézipar összeomlása után ez a réteg is alighanem végérvényesen eltűnt, és a „posztindusztrializáció új környezete »poszthumán« tájjá változott” (187.). Ki fogja ezután belakni ezt a vidéket?

Restás Attila

A „poszthumán táj”. Velence-telep, Ózd, 2021. Fotó: Marton Monus / Reuters. Forrás: https://index.hu/nagykep/2021/02/20/pandemia-a-melynyomorban-ozd-melyszegenyseg-korona-virus/?fbclid=IwAR1lJLhwiYkbbmdKUmfMDk5hLeBSLPLenJEJtluhI0tnnj4mes8Wffj_5Qk – utolsó letöltés: 2021. február 24.